

**Anna Rzeczycka
Gabriela Golawska-Witkowska**

Politechnika Gdańska

Mikro- i makrootoczenie jako determinanta ryzyka kredytowego banków komercyjnych w Polsce

Streszczenie. Banki jako instytucje finansowe działające w turbulentnym otoczeniu, ze względu na znaczenie działalności kredytowej w kształtowaniu ich podstawowych parametrów ekonomiczno-finansowych, powinny ze szczególną uwagą analizować wszelkie sygnały z niego płynące. Zarówno mikrootoczenie, jak i makrootoczenie wpływają na standing banków i ich postrzeganie przez obecnych i potencjalnych klientów, przede wszystkim decydują o wynikach działalności kredytowej banków. W publikacji podjęto próbę wskazania powiązań banku z jego otoczeniem, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania koniunktury gospodarczej (makrootoczenia) na efekty działalności kredytowej.

1. Wprowadzenie

Banki jako instytucje finansowe działające w turbulentnym otoczeniu, ze względu na znaczenie działalności kredytowej w kształtowaniu ich podstawowych parametrów ekonomiczno-finansowych, powinny ze szczególną uwagą analizować wszelkie sygnały z niego płynące. Zarówno otoczenie bliższe (mikrootoczenie), jak i dalsze (makrootoczenie) wpływają na standing banków i ich postrzeganie przez obecnych i potencjalnych klientów.

Celem publikacji jest wskazanie powiązań banku z jego otoczeniem, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania koniunktury gospodarczej (makrootoczenia) na efekty działalności kredytowej.

2. Działalność kredytowa banków komercyjnych

Działalność kredytowa, mimo następujących zmian w ofercie produktowej banków, nadal zajmuje ważne miejsce w ich funkcjonowaniu. Mimo że proces dezintermediacji ukierunkował je na inne sfery aktywności, jak np. organizowanie emisji papierów dłużnych czy usługi bankowości elektronicznej, to jednak działalność kredytowa nadal jest najbardziej istotna w generowaniu ich wyników finansowych. Można to zaobserwować analizując parametry ekonomiczno-finansowe, charakteryzujące tę sferę działalności bankowej.

Tabela 1. Parametry ekonomiczno-finansowe charakteryzujące działalność kredytową banków komercyjnych w Polsce w latach 1994–2009 (%)

Wyszczególnienie	1994	1997	2000	2003	2006	2009*
Udział wyniku z tytułu odsetek w wyniku na działalności bankowej	67,4	72,3	60,9	55,0	57,8	55,7
Udział kredytów (netto) dla sektora niefinansowego w sumie bilansowej	27,3	37,3	40,6	40,4	44,3	58,8

* za dziewięć miesięcy 2009 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raportu o sytuacji sektora bankowego w latach 1997–2009*, NBP, Warszawa 1997–2009.

Znaczny udział wyniku z tytułu odsetek w wyniku na działalności bankowej oraz kredytów netto w sumie bilansowej nadal potwierdza znaczenie działalności kredytowej w kształtowaniu wyników ekonomiczno-finansowych banków komercyjnych. Stąd jakość udzielanych kredytów i wczesne wykrywanie tych, które noszą miano „złych” ma ogromne znaczenie dla funkcjonowania przedsiębiorstw bankowych. Poznanie wpływu otoczenia na ich działalność jest szczególnie istotne. Procesy globalizacji, sprzyjające rozwojowi gospodarstwu, mogą jednak w ramach efektu domina przenosić negatywne zjawiska z jednych regionów do drugich. Doświadczaliśmy tego obserwując oddziaływanie skutków kryzysu finansowego, rozprzestrzeniającego się ze Stanów Zjednoczonych na inne kraje. Procesy o charakterze globalnym oraz makroekonomicznym wpływają na sytuację gospodarczą krajów, kształtując kondycję finansową obecnych i potencjalnych kredytobiorców. Oddziałują więc w konsekwencji na poziom generowanego przez banki ryzyka kredytowego.

3. Ryzyko kredytowe

Ryzyko kredytowe polega na nieotrzymaniu przez bank należnych środków pieniężnych oraz przychodów, wskutek niespłacania przez kredytobiorcę rat kapitałowych i odsetek, tj. nieprawidłowej obsługi zaciągniętego kredytu. Jest więc ono analizowane w aspekcie zagrożeń związanych ze spłatą kredytu. Można wówczas wyróżnić¹: ryzyko niewypłacalności (straty), ryzyko terminowe, ryzyko zabezpieczenia oraz ryzyko wartości pieniądza. Powstawanie ryzyka kredytowego może więc być związane z brakiem wpływów z prowadzonej akcji kredytowej w ustalonych terminach, niedostatecznym zabezpieczeniem pozycji banków przyjętymi prawnymi zabezpieczeniami spłaty oraz możliwością obniżania siły nabywczej pieniądza wskutek procesów inflacyjnych, zachodzących w gospodarce. Dotyczy ono ryzyka strat w portfelu bankowym, handlowym i z tytułu operacji pozabilansowych².

Znaczenie ryzyka kredytowego dla generowanych przez banki wyników finansowych oznacza konieczność określenia poziomu tego ryzyka.

Identyfikacja i ocena ryzyka kredytowego może być przeprowadzona za pomocą metod zewnętrznych i wewnętrznych. Zewnętrzne metody sprowadzają się do wykorzystania norm ostrożnościowych, tj. współczynnika wypłacalności, wymogu kapitałowego z tytułu ryzyka kredytowego, normy koncentracji kredytów oraz rezerwy na ryzyko związane z działalnością banków.

Współczynnik wypłacalności, jako norma bezpiecznego funkcjonowania, wyznaczając adekwatność kapitałową, uwzględnia nie tylko ryzyko kredytowe, ale i ryzyko rynkowe oraz operacyjne. Dla banku nowo utworzonego w pierwszym roku działania winien on wynosić 15%, w drugim – 12%, w kolejnych – 8% (jak w bankach już istniejących). Sytuację w zakresie współczynnika wypłacalności w polskich bankach komercyjnych przedstawiono w tabeli 2.

Szczególnie niekorzystna dla banków sytuacja występowała w pierwszej połowie lat 90. Co piąty bank nie spełniał bowiem minimalnego wymogu 8%. Wynikało to w dużej mierze z procesów zachodzących w makroocenieniu, tj. w polskiej gospodarce – z licznych upadłości przedsiębiorstw, bezrobocia i inflacji. Kredytobiorcy nie spłacali kredytów z jednej strony, a z drugiej – banki wyposażone były w zbyt niskie kapitały własne. Jednak już od 2000 roku można zaobserwować postępującą poprawę adekwatności kapitałowej. Dopiero w 2008 i 2009 roku jego pewne pogorszenie sygnalizuje niespełnienie minimalnego wymogu przez jeden bank komercyjny.

¹ H.E. Buschgen, *Przedsiębiorstwo bankowe*, Warszawa 1997, s. 249.

² K. Jajuga, *Zarządzanie ryzykiem*, Warszawa 2007, s. 203.

Tabela 2. Współczynnik wypłacalności banków komercyjnych w latach 1994–2009

Wyszczególnienie	1994	1997	2000	2003	2006	2007	2008	2009*
8% i powyżej (liczba)	64	73	66	55	51	50	51	50
Poniżej 8% (liczba)	18	8	7	3	0	0	1	1
Banki ze współczynnikiem poniżej 8% w liczbie banków ogółem (%)	21,6	9,9	9,6	5,2	0	0	2,0	2,0
Razem banki	82	81	73	58	51	50	51	51

* za dziewięć miesięcy 2009 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raportu o sytuacji sektora bankowego w latach 1997–2009*, NBP, Warszawa 1997–2009.

Ustalanie wymogów kapitałowych z tytułu ryzyka bankowego, w tym ryzyka kredytowego jest kolejnym elementem identyfikacji ryzyka kredytowego (tab. 3).

Tabela 3. Wymogi kapitałowe banków z tytułu ryzyka kredytowego

Wyszczególnienie	Wymóg kapitałowy z tytułu ryzyka kredytowego					
	2003	2004	2006	2007	2008	2009*
Wymóg kapitałowy (mln zł)	19049	22078	27398	35980	45974	47886
Udział w całkowitym wymogu kapitałowym (%)	85,9	93,6	94,4	94,3	87,7	87,6

* za dziewięć miesięcy 2009 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raportu o sytuacji sektora bankowego w latach 1997–2009*, NBP, Warszawa 1997–2009.

Analizując dane zawarte w tabeli 3, należy podkreślić sukcesywny wzrost wartości wymogu kapitałowego z tytułu ryzyka kredytowego. Można również zaobserwować wzrost jego udziału w całkowitym wymogu kapitałowym do 2007 roku. W latach 2008–2009 udział ten wykazuje tendencję malejącą na korzyść pozostałych rodzajów ryzyka bankowego, w tym rynkowego.

Inną formą ustalania poziomu ryzyka kredytowego jest wyznaczanie stopnia koncentracji udzielonych kredytów, które określają, czy istniejący poziom akcji kredytowej nie narusza bezpieczeństwa banku.

Kolejnym miernikiem ryzyka kredytowego są rezerwy celowe. Na szczególną uwagę zasługują tu rezerwy tworzone na kredyty zagrożone, tj. kredyty poniżej standardu, wątpliwe i stracone. Wszystkie wymienione rezerwy odnoszone są w ciężar kosztów banku. Obniżają przez to jego wynik finansowy. Wysoki udział kredytów zagrożonych, głównie straconych, świadczy o występowaniu wysokiego ryzyka kredytowego w danym przedsiębiorstwie bankowym. Udział

należności zagrożonych w należnościach brutto banków komercyjnych przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Udział należności zagrożonych w bankach komercyjnych z tytułu udzielonych kredytów w należnościach brutto od podmiotów niefinansowych w latach 1994–2009 (%)

Lata	Kredyty poniżej standardu	Kredyty wątpliwe	Kredyty stracone	Razem należności zagrożone
1994	5,9	5,7	16,9	28,5
1997	3,9	1,2	5,4	10,5
2000	4,5	5,4	5,6	15,5
2003	4,7	6,0	11,5	22,2
2006	0,9	0,9	5,8	7,6
2007	0,7	0,5	3,1	4,3
2008	0,8	0,7	2,5	4,0
2009*	1,7	1,3	3,5	6,5

* za dziewięć miesięcy 2009 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Raportu o sytuacji sektora bankowego w latach 1997–2009*, NBP, Warszawa 1997–2009.

Dane zawarte w tabeli 4 pozwalają na stwierdzenie, że wysoki udział należności zagrożonych, szczególnie przekraczających próg 20%, może być poważną przyczyną zawieszania działalności, ogłaszania upadłości czy likwidowania banku. Świadczą o tym doświadczenia polskiego systemu bankowego. W każdym przypadku podjęcia decyzji o likwidacji, lub zgłoszenia wniosku o ogłoszenie upadłości, przyczyną była zbyt liberalna polityka kredytowa. Można to było zaobserwować w latach 1993–1995. Oczywiście nie bez znaczenia jest sytuacja gospodarcza kraju, przekładająca się na standing obecnych i potencjalnych kredytobiorców, czego odzwierciedleniem są wyniki finansowe banków z początków lat dziewięćdziesiątych i z ostatniego okresu, w związku z kryzysem finansowym subprime.

Obok omówionych już metod zewnętrznych banki komercyjne stosują metody wewnętrzne, sprowadzające się do oceny pracy poszczególnych inspektorów kredytowych oraz ryzyka tkwiącego w pojedynczym kredycie i w portfelu kredytowym. Ograniczają się więc do badania tzw. mikrooczenia.

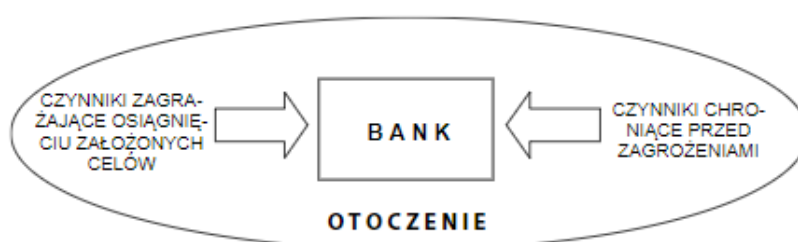
Stosowane metody oceny ryzyka kredytowego są ilościowym sposobem identyfikowania ryzyka kredytowego. Określają one pewien stan. Na podstawie przedstawionych danych należy stwierdzić, że zwiększone ryzyko kredytowe dotyczyło początków lat dziewięćdziesiątych oraz lat 2007–2009. Analizując

symptomy płynące z otoczenia banku, można go wcześniej przygotować, a nawet uchronić przed analizowanym ryzykiem kredytowym.

4. Otoczenie banku komercyjnego

Bank komercyjny działa w określonym otoczeniu. Jest ono definiowane jako zbiór elementów nienależących do systemu, którym jest bank. Elementy te oddziałują na system i jednocześnie ulegają zmianie pod wpływem jego oddziaływania³.

Analiza wpływu otoczenia na funkcjonowanie banku komercyjnego pozwala na wyznaczenie czynników stanowiących szansę i czynników stanowiących zagrożenie dla dalszego funkcjonowania banku. Zrozumienie mechanizmów ich oddziaływania pozwala na wzmocnienie banku we wszystkich sferach jego aktywności, w tym w działalności ograniczającej ryzyko kredytowe. Podmioty występujące na rynku, prawo oraz sytuacja społeczno-gospodarcza to główne czynniki warunkujące funkcjonowanie każdego banku komercyjnego. W istotny sposób mogą one kształtować wynik finansowy banku oraz jego poziom bezpieczeństwa. Klienci i inne podmioty wypełniające zobowiązania wobec banku i współpracujące z nim, przepisy prawa usprawniające funkcjonowanie banku czy na przykład ożywienie gospodarcze to niewątpliwie czynniki przyspieszające wzrost wartości każdego banku komercyjnego. Należy jednak zauważyć, że wymienione czynniki mogą nie tylko korzystnie wpływać na działalność przedsiębiorstwa bankowego.

Rysunek 1. Bank i jego otoczenie

Źródło: opracowanie własne.

³ T. Jajuga, K. Jajuga, K. Wrzosek, S. Wrzosek, *Elementy teorii systemów i analizy systemowej*, Wrocław 1993, s. 20.

Niekiedy podmioty występujące na rynku – klienci czy inne instytucje finansowe – nie wypełniają zobowiązań wobec banku lub prowadzą nie zawsze uczciwą konkurencję, powodując pogorszenie jego wyniku finansowego czy zmniejszenie pozycji na rynku usług bankowych. Na rysunku 1 określono relacje bank–otoczenie.

Analizując otoczenie banku należy zwrócić uwagę na jego ogromne zróżnicowanie. Wyróżnia się więc otoczenie ekonomiczne, ustawowe, technologiczne, społeczno-kulturowe oraz ekologiczne.

5. Mikrootoczenie i makrootoczenie banku komercyjnego

W literaturze przedmiotu wyróżniono wiele klasyfikacji otoczenia systemu. Szczególnie interesujący jest podział według G. Gierszewskiej i M. Romanowskiej. Wyróżnia się w nim mikrootoczenie – otoczenie konkurencyjne (bliższe), inaczej zwane przemysłowym i sektorowym, oraz makrootoczenie (dalsze)⁴.

Dla banku komercyjnego otoczeniem bliższym są w szczególności klienci, inne banki komercyjne oraz pozostałe instytucje finansowe. Elementami mikrootoczenia są więc osoby fizyczne oraz podmioty gospodarcze, kooperujące i konkurujące z analizowanym bankiem. W otoczeniu tym funkcjonują kredytobiorcy, podatni na oddziaływanie ogólnie pojętego makrootoczenia. Natomiast makrootoczenie to między innymi polityka pieniężna i fiskalna, postęp techniczny oraz prawo krajowe i zagraniczne. Można w nim wyróżnić segment społeczny, ekonomiczny, polityczny, prawny, demograficzny, technologiczny i międzynarodowy.

Otoczenie społeczne, polityczne i prawne ściśle są ze sobą powiązane. Pierwsze z nich dotyczy np. ochrony środowiska. Wyznacza ono warunki kształtowania zjawisk gospodarczych i politycznych w zależności od rządzącej opcji politycznej. Natomiast procesy legislacyjne, pojmowane jako otoczenie prawne, w zasadniczy sposób wpływają na funkcjonowanie przedsiębiorstw, przyczyniając się często do transformacji całych gospodarek. Akty prawne regulujące funkcjonowanie banków komercyjnych ulegają ustawicznym zmianom. Obejmują one zarówno prawo bankowe, jak i przepisy dotyczące funkcjonowania BFG, KNF czy innych sfer działalności bankowej. Wprowadzane są również nowe regulacje dotyczące systemów płatności i rozwiązań z obszaru ryzyka bankowego. Przepisy prawa niekiedy zagrażają osiągnięciu przez banki ich celów ilościowych i jakościowych. Przykładem są niespójności niektórych zarządzeń bankowych z przepisami podatkowymi.

⁴ G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Warszawa 1997, s. 32–33.

W makrootoczeniu występuje również otoczenie demograficzne. Zmiany w liczebności populacji oddziałują na strategię ogólnogospodarczą, a tym samym mają wpływ na funkcjonowanie poszczególnych przedsiębiorstw, w tym banków komercyjnych.

Istotnymi elementami otoczenia dalszego są również otoczenie technologiczne i międzynarodowe. Pierwsze z nich wyznaczone jest przez zmiany w technice i stosowanych technologiach, drugie – procesami między czynnikami występującymi w danym kraju i za granicą.

Otoczenie ekonomiczne wyznaczone jest przez standing gospodarki danego kraju. Jego miernikami są głównie: stopa wzrostu gospodarczego, stopy procentowe, stopa inflacji, stopa bezrobocia, poziom i zmiany kursów walut itp. Pogarszająca się koniunktura gospodarcza przekłada się na obniżenie jakości kredytów banków komercyjnych. Przykładem są początki lat dziewięćdziesiątych oraz ostatnie lata 2007–2009.

Wahania koniunktury dotyczą wszystkich sfer gospodarki, jednak szczególnie istotne są te, które dotyczą systemu finansowego. Zakłócenia w jego pracy i zaburzenia efektywności świadczenia usług pośrednictwa finansowego negatywnie wpływają na sytuację przedsiębiorstw i gospodarstw domowych. Najpoważniejszą konsekwencją niestabilności finansowej jest kryzys finansowy, często utożsamiany z kryzysem bankowym.

Banki udzielając kredytów szczególne znaczenie przypisują zabezpieczeniom. Zakładają, że ich wartość, np. nieruchomości, będzie stale wzrastać, a ewentualny brak spłaty ze strony kredytobiorcy będzie zrekomensowany posiadanymi zabezpieczeniami. Biorąc jednak pod uwagę mechanizmy cyklu koniunkturalnego, ceny stosowanych rzeczowych zabezpieczeń zwrotności kredytu po pewnym czasie zaczynają wykazywać tendencję malejącą, a tworzone przez banki rezerwy na ryzyko kredytowe są niewystarczające. Początkowo wzrastające ceny powodują tzw. owczy pęd i następuje nasilenie działań spekulacyjnych. Inwestorzy inwestują na wszystkich segmentach rynku finansowego, w tym na rynku nieruchomości, oczekując wzrastających zysków. Boom spekulacyjny trwa do momentu wystąpienia pierwszej upadłości dużych instytucji finansowych, np. banków. Wynikają one z braku płynności finansowej banków, spowodowanej zaprzestaniem spłaty kredytów przez przedsiębiorstwa i osoby fizyczne. Kredytobiorcy upłynniają swoje aktywa, co powoduje obniżenie cen na rynku, np. cen nieruchomości. Pojawia się panika i ceny gwałtownie spadają. Obserwuje się tzw. krach na rynku. Ta sytuacja trwa dopóki, dopóty podmioty na rynku nie uświadomią sobie, że ceny aktywów są zbyt niskie, w związku z czym są one niedoszacowane, wstrzymany zostaje handel na rynku finansowym, a organy nadzorujące nie są w stanie przywrócić zaufania do rynku finansowego. Postępujące upadłości banków amerykańskich oraz europejskich spowodowały kryzys zaufania na rynku międzybankowym.

Załamanie na rynku finansowym miało wpływ na funkcjonowanie innych branż, np. producentów samochodów. Utracili oni pewne źródło finansowania w postaci kredytu bankowego i wielu z nich musiało ograniczyć sprzedaż (np. General Motors, Ford, Volkswagen). Było to również spowodowane zmniejszającym się popytem, bowiem setki tysięcy osób w branży finansowej i innych utraciło pracę.

Wszystkie te zjawiska znalazły odzwierciedlenie na rynku kredytów w Polsce. Jak wcześniej przedstawiono, skutkowały one pogarszającymi się wynikami na działalności kredytowej. Jednak skutki kryzysu na rynku kredytów w Polsce były mniej dotkliwe niż na rynkach zagranicznych. Było to związane z podejmowanymi z wyprzedzeniem działaniami przygotowującymi do funkcjonowania w warunkach kryzysu. Do działań tych należy zaliczyć⁵:

- umożliwienie bankom pozyskanie środków pieniężnych na okresy dłuższe niż jeden dzień,
- rozszerzenie listy zabezpieczeń operacji z NPB, przyczyniające się do zwiększenia możliwości pozyskania środków pieniężnych w złotych,
- stworzenie warunków do pozyskiwania środków walutowych.

Działania te w ramach tzw. pakietu zaufania przyczyniły się do stabilizowania sytuacji w systemie bankowym w Polsce.

6. Podsumowanie

Otoczenie, w którym funkcjonują podmioty na rynku, w tym banki komercyjne, podlega zmianom mogącym na nie wpływać zarówno korzystnie, jak i niekorzystnie. Analiza tych procesów może przyczynić się do stworzenia sytuacji pozwalających na:

- przygotowanie się do funkcjonowania w warunkach dekonunktury, czy wręcz kryzysu finansowego,
- wykorzystanie szans związanych z postępującymi, pozytywnymi zmianami w otoczeniu, jak np. postęp techniczny, pozwalający na zastosowanie nowej techniki i technologii, w tym bankowej, czy wykorzystywania zmieniających się regulacji prawnych.

Konieczne jest więc doskonalenie metod identyfikowania procesów zachodzących w otoczeniu banków. To warunek, aby one bezpiecznie funkcjonowały w przyszłości. Podjęte działania muszą uwzględniać podstawowe cechy otoczenia banku, tj. jego celowość, złożoność i dynamiczność.

⁵ S. Antkiewicz, M. Pronobis, *Gospodarka w warunkach kryzysu*, Warszawa 2009, s. 110.